

LA INCORPORACIÓ DE LA DONA A L'EXÈRCIT ESPANYOL

OPACITAT, MASCLISME
I VIOLÈNCIA

CENTRE DELÀS
D'ESTUDIS
PER LA PAU

INFORME
núm. 31

INFORME núm. 31

LA INCORPORACIÓ DE LA DONA A L'EXÈRCIT ESPANYOL

Opacitat, masclisme
i violència

María de Lluc Bagur

Centre Delàs d'Estudis per la Pau
Barcelona, novembre 2016

CENTRE DELÀS
D'ESTUDIS
PER LA PAU

Centre Delàs d'Estudis per la Pau
Carrer Erasme de Janer 8, entresol, despatx 9
08001 Barcelona
T. 93 441 19 47
www.centredelas.org
info@centredelas.org

Barcelona, novembre 2016

Grafisme: Esteva&Estêvão
Coberta: Dones de l'exèrcit espanyol

D.L.: B-16799-2010
ISSN: 2013-8032

ÍNDICE

1. INTRODUCCIÓ	7
2. SITUACIÓ ACTUAL	8
2.1 El debat sobre gènere a l'exèrcit espanyol	8
2.2 La situació actual de la igualtat a l'exèrcit espanyol	10
3. NORMATIVA I REGULACIONS DE GÈNERE EN L'ÀMBIT MILITAR ESPANYOL	13
3.1 Descripció de les principals normatives sobre gènere a l'Exèrcit espanyol	13
3.2 Valoració de la normativa existent sobre gènere a l'exèrcit espanyol ..	16
4. VIOLÈNCIA CONTRA LA DONA A L'EXÈRCIT ESPANYOL	18
5. CONCLUSIONS	21
BIBLIOGRAFIA	22

RESUM EXECUTIU

La fi del servei militar obligatori, la professionalització de l'exèrcit i l'entrada d'Espanya a la OTAN a finals dels anys 90 van provocar una manca important d'efectius a les forces armades que calia cobrir per poder donar resposta al compromís del Govern amb les intervencions internacionals a l'exterior. A més, la política socialista de Felipe González s'alineava amb el principi d'igualtat entre dones i homes. Un cúmul de circumstàncies que portaven inevitablement a l'obertura de les Forces Armades a les dones.

Tanmateix, el masclisme inherent a les estructures militars no sembla que hagi desaparegut en els gairebé trenta anys que fa que les dones formen part de l'exèrcit. La seva incorporació ha destapat problemàtiques que encara no s'han resolt, com la conciliació familiar i laboral o la violència sexual, i els mecanismes i la normativa desplegats no estan resultant efectius a aquests efectes.

Als últims anys s'ha estancat el flux d'incorporacions femenines en un minso 12,4% i la progressió professional de les militars encara topa amb un sostre de vidre que genera una situació de discriminació per raó de gènere.

I al capdamunt de tot això, l'Observatori per a la Igualtat entre dones i homes a les Forces Armades no està responenent a les expectatives per les que va ser creat.

ÍNDIX DE TAULES I GRÀFICS

Taula 1. Opinió de la societat espanyola sobre l'ocupació de llocs de combat per part de les dones militars	9
Taula 2. Dones a les Forces Armades espanyoles	11
Taula 3. Sentències del Tribunal Suprem (Sala Militar) de casos de violència contra la dona	20
Gràfic 1. Evolució de la incorporació de la dona a les Forces Armades 2002-2015	12

1. INTRODUCCIÓ

Quan s'estan a punt de complir 30 anys de la incorporació de les primeres dones militars a les forces armades espanyoles, és moment de fer una mirada enrere per analitzar com s'ha produït aquest procés i en quin punt es troba a l'actualitat.

A finals dels anys 80 van tenir lloc a l'Estat Espanyol una sèrie de canvis polítics que van requerir una reforma estructural de les Forces Armades. La fi del servei militar obligatori deixava l'exèrcit sense una part important dels seus efectius, mentre l'entrada a l'OTAN el 1986 i la decisió de re-situar Espanya dins el panorama europeu generaven unes noves necessitats en matèria de defensa que passaven per la professionalització de les Forces Armades i per un augment de les tropes i de la despesa militar.

D'altra banda, l'exèrcit espanyol no gaudia de gaire bona reputació entre la societat, pel que calia sumar al projecte de reforma una neteja de la imatge de la institució castrense per convertir-la en una estructura moderna i igualitària.

La incorporació de la dona a les Forces Armades es va plantejar en aquell context com la solució a ambdós problemes: ajudaria a augmentar el nombre d'efectius militars alhora que transmetria una imatge d'exèrcit modern. De retruc, el govern socialista de Felipe González es reafirmava la seva imatge progressista en la lluita per la igualtat de gènere.

Els successius governs han coincidit en valorar el procés d'incorporació de la dona a les Forces Armades espanyoles com un dels més ràpids i eficaços del món, però els escàndols sobre casos de violència sexual a l'exèrcit i l'estancament en l'augment de dones als diferents cossos durant els últims anys fan sospitar que probablement el procés d'incorporació no estigui resultant tan exemplar com es presumeix. En aquest treball ens proposem trobar elements que ens aportin una anàlisi més completa de la situació actual de la dona a les Forces Armades, però també qüestionar si realment la incorporació de la dona a l'exèrcit ha suposat una passa més en la igualtat de gènere.

El present informe s'estructura en tres capítols principals a través dels quals intentarem tenir una foto el més fidedigna possible de la situació actual d'igualtat de la dona i de la qüestió de gènere a les Forces Armades Espanyoles. En un altre capítol es repassarà la legislació i normatives existents que tenen alguna relació amb el gènere i el militarisme a Espanya. Finalment, es valorarà la violència per raons de gènere i contra la dona que hi ha hagut a l'exèrcit espanyol. Cal esmentar però la enorme dificultat per accedir a dades sobre aquesta qüestió, degut a una encara predominant opacitat sobre el què passa dins les estructures militars a Espanya. Les fonts oficials i els organismes creats no ofereixen informació a temps i rellevant, si més no, les dades a les que s'ha tingut accés i les opinions de militars que han patit aquesta situació de violència a l'exèrcit espanyol fan possible realitzar una anàlisi suficient per entendre la situació de la dona i de gènere a l'exèrcit espanyol.

2. SITUACIÓ ACTUAL

2.1 El debat sobre gènere a l'exèrcit espanyol

Quan el 1987 es va començar a parlar de la possibilitat d'obrir les portes de les forces armades professionals a les dones es va generar un debat sobre l'adequació d'aquest canvi en una estructura històricament patriarcal i masculina i sobre la capacitat de la dona per a exercir una professió tradicionalment destinada amb exclusivitat als homes. En aquest sentit, l'argument més popularitzat entre els sectors contraris a la incorporació de la dona argumentaven que la [suposada] menor força física la incapacitava per poder exercir determinades tasques o ocupar posicions de combat.

Aquí es van situar posicions clarament masculistes, com la que encara al 2008 mantenia Alli Turrillas quan escrivia que la presència de la dona en llocs de combat "tiene un excesivo coste económico, social, demográfico, frente a sus ventajas; es decir, el principio de proporcionalidad se rompe", i defensava que la dona se sent més còmoda en tasques administratives, sanitàries o educatives, que és precisament on aporten més avantatges.

Fent referència a l'obra de Kingsley Browne, Candil (2007) advocava en un article sobre l'exclusió de la dona dels llocs de combat al·legant, a més de les diferències biològiques respecte a la força física i la capacitat de resistència, que les dones pateixen amb més freqüència desordres psicològics post traumàtics així com majors seqüeles negatives en ser sotmeses a agressions físiques. Aquests factors, a més, motivarien una manca de confiança, segons Browne i Candil, dels militars homes respecte de les seves companyes dones que posaria en perill l'efectivitat de la unitat de combat.

Enfront aquestes teories que defensaven la ineficiència de la dona a les forces armades degut a una suposada menor força física, alguns autors han rebutjat que la modernització i major *tecnològització* dels exèrcits han comportat un canvi en els requisits necessaris per als diferents cossos militars perdent valor la força física en detriment d'altres capacitats que són més presents en les dones que en els homes.

A l'Estat espanyol, a les versions oficials, aquest últim discurs és el que va prendre força, juntament amb el discurs de la igualtat entre homes i dones i la no discriminació per raó de sexe que anuncia la Constitució de 1978. Això implicava, doncs, renunciar a models d'unitats no mixtes o a l'exclusió de la dona a determinades posicions de risc, com sí que existeixen a altres països europeus, i apostar per una integració absoluta.

A la societat civil espanyola també es va generar aquest debat. L'any 1987 una consulta al conjunt de la població elaborada pel Centre d'Investigacions Sociològiques (en endavant CIS) mostrava un panorama social realment complex: igualtat en els percentatges d'individus de la població a favor o en contra de la incorporació de la dona, contemplada en general, a les Forces Armades: el 39% i el 37%, respectivament, mostrant-se el 19% indiferent. Els sectors de la població que es mostraven més contraris a la incorporació de la dona als exèrcits eren: les persones amb menor nivell cultural, els majors de 51 anys, les mestresses de casa, els habitants de poblacions inferiors a 10.000 habitants, les persones de freqüent pràctica religiosa i les d'ideologia de dreta -extrema dreta. En canvi, els segments de població més favorables eren: els individus amb una educació de nivell batxillerat o similar, els menors de 40 anys, els estudiants, els habitants de poblacions superiors al milió d'individus, les persones d'escassa religiositat i les d'ideologia d'esquerra -extrema esquerra.

L'equilibri entre els criteris favorables i desfavorables es manifestava en el conjunt de la població si del que es tractava era de la incorporació "professional" de la

dona, canviant el panorama radicalment si el que es considerava era l'entrada de la dona a les Forces Armades amb caràcter obligatori, realitzant el servei militar amb tal caràcter forçós; aquí tots els grups en què es dividia l'univers enquestat, de forma majoritària, opinaven contràriament a aquest model (26% a favor i 67% en contra).

Pel que fa referència als Cossos i Unitats, la major part de la població (un 51%) opinava que s'havien de crear cossos especials per a les dones i només el 32% creia que la dona s'havia d'integrar en els ja existents. També la major part (56%) es decantava a favor de que la dona accedís exclusivament a Unitats de suport a la força.

Finalment, si del que es tractava era de la incorporació a l'estructura jeràrquica fins a l'ocupació de general o almirall, tant la població en general com tots els sectors poblacionals en què s'agrupava l'univers enquestat, a excepció dels d'ideologia d'extrema dreta, opinaven que la dona havia d'accedir a totes les ocupacions existents en els exèrcits.

A partir del 1997 el CIS ha elaborat una enquesta periòdica (de cadència irregular) a la població espanyola que, sota el títol *La Defensa Nacional y las Fuerzas Armadas*, pretén imprimir una fotografia de la opinió pública sobre diverses qüestions referents al Ministeri de Defensa.

Durant el període estudiat pel CIS es pot comprovar com la incorporació de la dona a les Forces Armades ha gaudit d'una àmplia acceptació entre la societat espanyola mostrant una evolució constant des del 1997 fins al 2013, data en que es va realitzar la última de les enquestes publicades. A l'inici d'aquesta seqüència la població que es mostrava a favor estava al voltant del 70%, mentre que al 2013 més del 90% dels enquestats asseguraven estar d'acord o molt d'acord amb que les dones poguessin ocupar llocs de combat a l'exèrcit (Veure taula 1).

Taula 1. Opinió de la societat espanyola sobre l'ocupació de llocs de combat per part de les dones militars

	2013	2011 (P26)	2009	2007 (P24)	2005 (P24)	2002 (P23)	2000	1999 (P27)	1998 (P27)	1997 (P27)
Muy de acuerdo	52,8	46,1	46,4	*	*	*	*	*	*	*
De acuerdo	37,7	42,9	42,2	88,4 (Sí)	84,0 (Sí)	79,9 (Sí)	74,8 (Sí)	75,2 (Sí)	72,0	71,8
En desacuerdo	5,0	6,6	5,9	8,2 (No)	11,5 (No)	15,6 (No)	19,6 (No)	18,7 (No)	22,4	21,2
Muy en desacuerdo	1,9	1,6	2,2	*	*	*	*	*	*	*
N.S	2,1	2,3	2,7	2,7	3,6	3,7	5,1	5,3	4,9	6,1
N.C.	0,4	0,6	0,6	0,7	0,9	0,8	0,5	0,8	0,7	0,9
(N)	2.479	2.478	2.486	2.483	2.497	2.493	2.485	2.490	2.486	2.490

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades publicades pel CIS entre 1997 i 2013.

És més, quan es preguntava només a la població masculina si acceptarien a una dona com a companya si fossin militars i estiguessin destinats a una missió de combat, al voltant del 90% afirmava, des del 1997, que sí.

A partir del 2009 s'han inclòs en l'enquesta una sèrie de preguntes a la població adulta (29 anys o més) referents als seus fills (si no els tenen, en el supòsit que els tinguessin). Els resultats varien poc en funció de si els fills fossin homes o dones, ja que al voltant del 45% dels enquestats assegura que els animaria a fer-se soldats professionals. Els percentatges augmenten lleugerament si el fill o filla volgués entrar directament a l'escala d'oficials. El motiu que donen per animar als fills a fer-se militars és, majoritàriament, el respecte a les seves idees, la seva decisió o la seva vocació. Per contra, els enquestats que diuen que no els ho recomanaria,

esgrimeixen com a principals arguments les seves pròpies conviccions (no els agrada l'exèrcit) o que és una professió amb molts riscos.

Al 2007 també es va realitzar una enquesta entre el personal militar que reflectia que tant homes com dones consideraven que existia certa "discriminació positiva" en el tracte cap a les dones a l'exèrcit. En aquest sentit, el 96,6% dels homes militars enquestats no creien que a les dones militars se'ls estigués donant la feina més dura i el 80,5% de les dones militars estaven d'acord amb ells. De fet, el 66,2% creia directament que a l'exèrcit es presta més atenció a les dones, se les singularitza. El 74,4% dels homes i el 60,7% de les dones enquestades van assegurar també no tenir percepció de discriminació [negativa] pel fet de ser dones. Ben mirat, que gairebé el 40% de les dones enquestades tinguin percepció de discriminació hauria de ser una dada preocupant per al Ministeri de Defensa.

2.2 La situació actual de la igualtat a l'exèrcit espanyol

2.2.1 L'estancament del reclutament

Conseqüència del debat originat a finals dels anys 80 sobre les capacitats físiques biològiques de les dones, i malgrat la regulació del seu ingrés a l'exèrcit en condicions d'igualtat respecte als homes, les proves físiques d'accés a l'acadèmia militar exigeixen marques diferents en funció del sexe de l'aspirant. Aquesta mesura que ha estat molt criticada des de diferents sectors castrenses, s'ha acceptat en base a les diferències biològiques entre homes i dones; sense que la mesura inversa s'apliqui als nivells de formació exigits, tot i haver-se demostrat reiteradament que les dones que ingressen a l'exèrcit ho fan amb un nivell de formació més elevat que els homes.

Malgrat aquesta mesura de discriminació positiva, la realitat presenta xifres que evidencien que el percentatge de dones que suspelen les proves d'ingrés sempre són superiors al d'homes, cosa que fa sospitar d'alguna cosa més que "diferències biològiques".

Herrero Brasas proposava fa anys que la solució no hauria de passar "per fer-les encara més fàcils o per crear proves especials per a dones, sinó per oferir una millor preparació a les dones que desitgin presentar-s'hi. El cost d'aquesta preparació ha de córrer a càrrec de l'Estat, en compensació per la discriminació i exclusió de que la dona ha estat objecte en el passat".

Les estadístiques de reclutament reflecteixen que a les primeres convocatòries d'ingrés obertes a dones, eren molt poques les que es presentaven i que només un percentatge molt baix d'aquestes aconseguien accedir a les acadèmies. El Ministeri de Defensa va reaccionar davant d'aquesta manca d'aspirants suavitzant a partir de 2001 les marques i els temps requerits per aprovar, una mesura que evidentment va fer augmentar el percentatge d'aprovat però també, evidentment, la taxa d'abandonaments durant el període de formació militar, ja que les exigències de l'entrenament físic no s'havien suavitzat en la mateixa mesura.

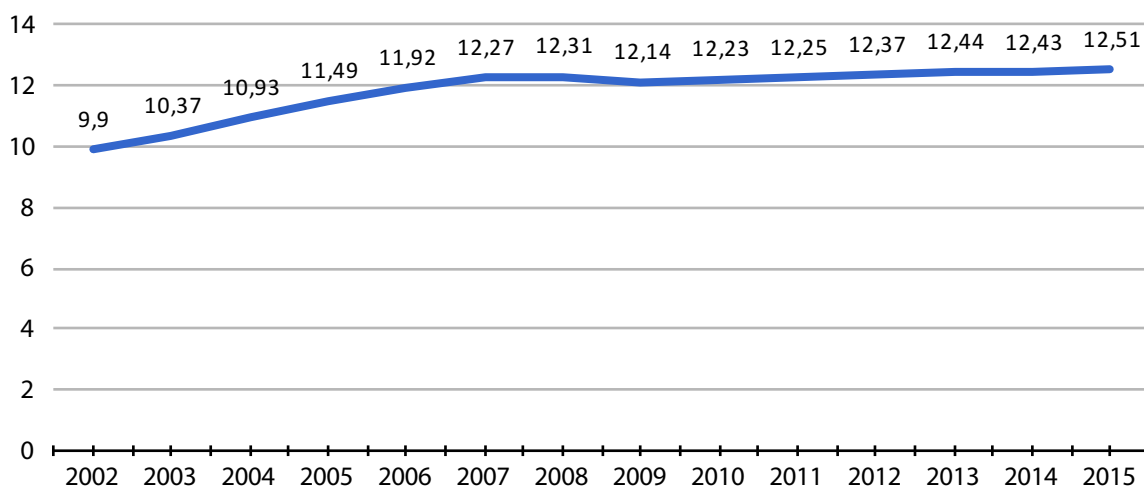
Si bé és cert que durant els primers 15 anys el percentatge de dones militars va anar en augment de forma regular, des del 2007 aquest creixement ha quedat completament estancat al voltant del 12%. Tanmateix, no hem trobat fonts oficials que facin una lectura d'aquest estancament.

Taula 2. Dones a les Forces Armades espanyoles

Any	Nº absolut	% de dones
TOTAL 2002	11.668	9,9
Terra	7.000	9,82
Armada	2.050	9,72
Aire	2.103	9,73
Cossos comuns	515	13,38
TOTAL 2003	12.017	10,37
Terra	7.370	10,37
Armada	1.958	9,74
Aire	2.167	10,29
Cossos comuns	522	14,2
TOTAL 2004	12.615	10,93
Terra	7.886	12,3
Armada	1.874	9,77
Aire	2.316	11,16
Cossos comuns	539	15,64
TOTAL 2005	13.457	11,49
Terra	8.549	11,52
Armada	1.911	10,16
Aire	2.428	11,78
Cossos comuns	569	16,14
TOTAL 2006	14.518	11,92
Terra	9.349	11,98
Armada	2.065	10,66
Aire	2.491	11,93
Cossos comuns	613	17,57
TOTAL 2007	14.967	12,27
Terra	9.446	12,19
Armada	2.255	11,36
Aire	2.650	12,47
Cossos comuns	616	18,05
TOTAL 2008	15.289	12,31
Terra	9.594	12,11
Armada	2.428	11,88
Aire	2.658	12,54
Cossos comuns	609	18,32
TOTAL 2009	16.080	12,14
Terra	10.074	11,77
Armada	2.633	12,01
Aire	2.760	12,7
Cossos comuns	613	18,82
TOTAL 2010	15.865	12,23
Terra	9.782	11,81
Armada	2.619	12,05
Aire	2.839	12,96
Cossos comuns	625	19,37
TOTAL 2011	15.551	12,25
Terra	9.514	11,74
Armada	2.596	12,1
Aire	2.816	13,1
Cossos comuns	625	19,65
TOTAL 2012	15.391	12,37
Terra	9.330	11,79
Armada	2.568	12,17
Aire	2.791	13,29
Cossos comuns	702	22,33
TOTAL 2013	15.149	12,44
Terra	8.653	11,2
Armada	2.901	13,97
Aire	3.125	15,15
Cossos comuns	470	15,12
TOTAL 2014	15.154	12,43
Terra	9.138	11,8
Armada	2.585	12,4
Aire	2.763	13,45
Cossos comuns	668	21,85
TOTAL 2015	15.217	12,51
Terra	9.111	11,78
Armada	2.585	12,4
Aire	2.775	13,58
Cossos comuns	746	24,94

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Anuario estadístico militar 2015*

Gràfic 1. Evolució de la incorporació de la dona a les Forces Armades 2002-2015

Font: Elaboració pròpia

2.2.2 Sostre de vidre

Les fonts oficials neguen l'existència d'un sostre de vidre per a les dones a l'exèrcit emparant-se en la suposada igualtat de tracte a la que aquestes estan sotmeses respecte als homes. En aquesta línia argumental, Artigas assegura que "l'exhaustiu coneixement que arriba a tenir-se de cada un dels seus membres [de les Forces Armades], que comença en el moment d'incorporar-se al Centre de Formació i que s'anirà ampliant tots els anys, amb la seva corresponent base documental, així com sistemes d'avaluació plurals i consolidats garanteixen suficientment la igualtat de tracte i oportunitats". Però el cert és que abunden els estudis que demostren que la barrera invisible que frena o impedeix el pas de les dones quan intenten accedir a llocs de major responsabilitat existeix en tots els àmbits professionals, incloses les Forces Armades.

A l'exèrcit espanyol és un fet que la maternitat castiga la carrera professional de les dones. Tot i que formalment s'ha desplegat certa normativa que protegeix a la dona durant l'embaràs i que facilita la conciliació familiar i laboral, es presenta la contradicció de què precisament aquestes mesures són les que dificulten l'ascens professional a la persona que les exerceix, i majoritàriament a l'exèrcit les exerceixen les dones. Alhora, això fomenta que els homes s'autoexclouin del gaudi de les mesures de conciliació per por als prejudicis i a la mala reputació.

La realització de guàrdies, maniobres i missions a l'exterior, entre d'altres, dificulten la conciliació de la vida familiar i laboral i inclús desanimen a la maternitat. L'Observatori de la Vida Militar en el seu informe de 2015 assegurava en aquest sentit que "les exigències de compliment de les condicions exigibles per a l'ascens a destins operatius impedeixen una adequada estabilitat per a plantejar-se una possible maternitat".

Anant un pèl més lluny, l'ex Tinent Luis Gonzalo Segura afirmava fa poc que "les dones guapes ascendeixen més ràpidament. Les lletges es queden sempre empunyant un fusell".

La situació de la dona a l'exèrcit espanyol, malgrat han passat gairebé tres dècades des de la seva incorporació, està encara molt lluny de la igualtat real i efectiva de la que parla el Ministeri de Defensa. D'una banda, les dones són minoria a l'exèrcit i, de fet, el seu creixement s'ha estancat als últims anys. De l'altra, existeix un sostre de vidre que impedeix a les dones militars progressar en la seva feina de la mateixa manera que els homes i que està molt relacionat amb la conciliació de la vida familiar i professional.

3. NORMATIVA I REGULACIONS DE GÈNERE EN L'ÀMBIT MILITAR ESPANYOL

Les normatives existents relacionades amb la situació de la dona a l'exèrcit espanyol són molt clarificadoras a l'hora d'analitzar el procés d'adaptació de les estructures militars a la integració de la dona. És per això que farem una explicació de la normativa principal sobre gènere seguida d'una anàlisi més concreta d'aquells aspectes més rellevants, com és el cas de l'Observatori per a la Igualtat entre homes i dones a les Forces Armades. El tractament legal de la violència sexual s'abordarà en el capítol 4.

3.1 Descripció de les principals normatives sobre gènere a l'Exèrcit espanyol

El compromís formal de l'Administració de l'estat amb el principi d'igualtat entre homes i dones es va materialitzar l'any 1987 amb l'aprovació del *Plan de Acción para la Igualdad de Oportunidades de las Mujeres*, un pla que pretenia acabar amb la discriminació de la dona en l'accés a la feina. De retruc, les Forces Armades es van afegir al compromís modificant la normativa vigent per tal de possibilitar la integració de les dones a l'exèrcit.

La primera passa en aquest sentit va ser l'aprovació del **Decret Llei 1/1988, del 22 de febrer**, en virtut del qual es regula la incorporació de la dona a les Forces Armades. Aquesta norma, però, només permetia la incorporació de la dona en 24 cossos i escales i a la guàrdia civil de segona. A les escales a les que es va regular l'accés, aquest es faria sense distinció de sexe, tot i que establint una taula de condicions físiques exigibles diferents per als homes que per a les dones. La llei anticipava que la incorporació a la resta de cossos es faria de manera progressiva a mesura que s'anessin efectuant adaptacions organitzatives i d'infraestructura, alhora que asseguressin l'adequada integració i permetessin mantenir el desenvolupament normal de les funcions que les Forces Armades tenen encomanades. Tanmateix, encara restaven per polir algunes qüestions que acabaven per incórrer en noves formes de discriminació, com ara el fet que es considerava l'embaràs com una causa d'exclusió dels processos d'admissió en els mateixos termes que les malalties inhabilitants.

Poc després, la **Llei 17/1989, del 19 de juliol**, reguladora del Règim del Personal Militar Professional, ampliava els espais d'incorporació de la dona sense arribar encara a la plena igualtat. Aquesta norma regulava la no discriminació per raó de sexe en l'accés a l'ensenyament militar, l'ordenació de les ocupacions militars sense distinció terminològica entre homes i dones i el reconeixement de les particularitats fisiològiques de la dona en les avaluacions i classificacions per a l'ascens.

Una suposada condició física de les dones diferent de la dels homes, va servir com argumentari encara en el **Reial Decret 984/1992, del 31 de juliol**, de Reglament de Tropa i Marineria, que recollia que el personal femení de tropa i marineria professional podria optar a tots els destins de la seva carrera militar, excepte els de tipus tàctic o operatiu en unitats de la Legió, operacions especials, paracaigudistes i caçadors paracaigudistes, per aquest motiu biològic. De la mateixa manera, la dona quedava també exclosa de les forces de desembarcament i de les dotacions de submarins i de bucs menors en els quals es considerava que les condicions d'habitabilitat i estructurals no permetien l'allotjament de dones en condicions adequades.

Les limitacions d'accés de la dona als llocs de combat encara es van mantenir fins més de deu anys després de la seva incorporació. La **Llei 17/1999, del 18 de maig, de Règim del Personal Militar** regulava la incorporació completa de la dona coincidint amb la suspensió del servei militar obligatori i la professionalització de les forces armades. La norma contempla algunes mesures dirigides a igualar la situació de la dona i l'home militars professionals, conservant només les

diferències en les exigències físiques de les proves d'ingrés. Entre d'altres coses, estipulava que la dona embarassada podria realitzar totes les proves d'accés a les forces armades excepte les físiques, que les podria realitzar posteriorment; desapareixia la provisió de destins discriminatòria en base a les diferències fisiològiques de les dones i; finalment, es permetia l'ingrés a tots els destins, incloses les unitats operatives o de combat.

Un altre avanç important en la integració de la dona a les Forces Armades va arribar amb l'**Ordre DEF/524/2005, del 7 de març**, per la que es disposa la publicació de l'Acord del Consell de Ministres del 4 de març de 2005, pel que s'aproven mesures per afavorir la incorporació i la integració de la dona a les Forces Armades. Aquesta norma, que arriba quan hi havia dones militars que portaven gairebé 20 anys exercint la professió militar, establia la construcció de centres infantils per a facilitar la conciliació de la vida familiar i professional dels membres de les Forces Armades, el desenvolupament de projectes per a l'adaptació dels allotjaments a les seves unitats, la creació de l'Observatori de la dona a les FAS, garantia la presència de la dona als òrgans d'avaluació per a l'ascens, selecció de concurrents a cursos de capacitació i assignació de destins d'especial responsabilitat o qualificació i preveia la modificació de la legislació aplicable a les Forces Armades incorporant els conceptes jurídics que sobre assetjament sexual s'estan implantant al dret comunitari.

L'Observatori de la dona a les Forces Armades es va regular amb l'**Ordre Ministerial 51/211**, que pretenia adaptar-se a la Llei Orgànica d'Igualtat de 2007 establint com a objectiu prioritari facilitar la integració de les dones a l'exèrcit a partir de la realització de consultes, estadístiques i formació.

Les funcions que la norma reconeixia a l'Observatori eren:

- analitzar la incidència que en la dona té el conjunt d'activitats que conformen els processos, referits a personal militar, de reclutament, formació, gestió, integració i, en el seu cas, reincorporació a la vida civil.
- elaborar estudis sobre l'impacte de gènere a l'àmbit laboral castrense.
- analitzar la informació estadística subministrada per la Direcció General de Personal i els Exèrcits i l'Armada sobre la dona a les Forces Armades.
- promoure, analitzar i difondre, especialment a l'àmbit de les Forces Armades, la informació sobre la integració de la dona i el seu règim.
- analitzar les qüestions relacionades amb la dona que es plantegin en els Consells Assessors de Personal de les Forces Armades.
- conèixer quan es consideri necessari, els informes sobre l'impacte per raó de gènere de les mesures que s'estableixin en els avantprojectes i projectes normatius del Ministeri de Defensa als que fan referència els articles 22.2 i 24.1.b) de la Llei 50/1997, del 27 de novembre del Govern, en la seva redacció donada per la Llei 30/2003, del 13 d'octubre, sobre mesures per a incorporar la valoració de l'impacte de gènere en les disposicions normatives que elabori el Govern, i qualsevol altra que se li encomani que guardi relació amb l'objecte de la mateixa.
- totes aquelles qüestions que puguin resultar d'anàloga significació a les anteriors i contribueixin d'alguna manera a afavorir la incorporació i la integració de la dona a les Forces Armades.

Posteriorment es van aprovar dues normes relatives als drets socials dels militars. La primera, el **Reial Decret 1412/2006**, de l'1 de desembre, pel que s'aprova el Reglament que estableix el procediment per a l'aplicació de les mesures de protecció social per als militars de complement i de tropa i marineria, regulava que les militars que estiguessin en situació d'embaràs, part o postpart en el moment de finalitzar la seva relació de serveis amb les Forces Armades, no causarien baixa i es prorrogaria el seu compromís fins a finalitzar aquestes situacions. I la segona, el **Reial Decret 1726/2007**, del 21 de desembre, pel que s'aprova el Reglament General de la Seguretat Social de les Forces Armades.

La **Llei 39/2007**, del 19 de novembre, de la carrera militar va suposar un nou avanç per a les dones militars, ja que pretenia incorporar la perspectiva de gènere com un principi transversal de la regulació del personal de les Forces Armades. La llei contenia accions dirigides a protegir situacions derivades de la maternitat, regular la conciliació de la vida professional i familiar, i assegurar la representació de la dona militar als òrgans d'avaluació per a la selecció, ascens i assignació de destins.

Substituint a les de 1978, les **Reials Ordenances per a les Forces Armades, Reial Decret 96/2009**: disposen que s'haurà de vetllar per l'aplicació dels criteris i normes relatives a la igualtat efectiva de dones i homes i a la prevenció de la violència de gènere (art. 13).

El mateix any, el **Reial Decret 293/2009**, pel que s'aproven les mesures de protecció de la maternitat a l'àmbit de l'ensenyament a les Forces Armades, establia les mesures a les que podrien acollir-se les alumnes de l'ensenyament de formació i les militars professionals alumnes quan per raons derivades del seu estat d'embaràs, part o postpart no poguessin desenvolupar en condicions d'igualtat els cursos als que es referia l'àmbit d'aplicació d'aquest decret.

Seguint els preceptes de la llei 39/2007, el **Reial Decret 35/2010**, del 15 de gener, pel que s'aprova el Reglament d'ingrés i promoció i d'ordenació de l'ensenyament de formació a les Forces Armades, creava el marc normatiu que garantia la selecció sobre la base dels principis constitucionals d'igualtat, mèrit i capacitat, així com dels altres principis rectoris per a l'accés a l'ocupació pública, recollint les singularitats de la pròpia professió militar, configurant una norma que respongués adequadament a les exigències de les Forces Armades.

El **Reial Decret 456/2011**, de l'1 d'abril, pel que s'aprova el Reglament de destins del personal militar professional: incloïa mesures que contribuïen a la millora de la conciliació de la vida professional, personal i familiar com les que afecten a parelles de militars designats per a missions internacionals; data de publicació de vacants d'acord amb necessitats familiars, o possibilitat d'assignar un lloc diferent en casos de reducció de jornada per lactància, amb l'objectiu de que la mobilitat geogràfica tingués menor repercussió en la vida personal i familiar.

El reconeixement exprés del principi d'igualtat i no discriminació per raó de sexe o orientació sexual no va arribar fins a l'aprovació de la **Llei Orgànica 9/2011**, del 27 de juliol, de Drets i Deures dels membres de les FAS. A més, l'article 4 reconeixia també la igualtat entre homes i dones en l'accés, prestació del servei, formació i carrera militar.

El Centre d'Estudi sobre la situació de la Dona a les Forces Armades (Observatori de la Dona a les Forces Armades) va canviar de nom amb l'**Ordre Ministerial 51/2011**, del 28 de juliol, per la que es va passar a denominar Observatori militar per a la Igualtat entre dones i homes a les Forces Armades i es va regular la seva estructura i funcionament.

La complicada conciliació familiar i professional del personal militar es va intentar millorar a través de l'**Ordre DEF/253/2015**, del 9 de febrer, per la que es regula el règim de vacances, permisos, reduccions de jornada i llicències dels membres de les Forces Armades. Aquesta norma va incloure diverses mesures com el permís per a l'assistència a tècniques de fecundació o reproducció assistides o la nova modalitat en el gaudi del permís per paternitat, que oferia la possibilitat de gaudir-lo durant el període en què té lloc la maternitat, o bé, a continuació de la finalització d'aquest últim. També introduïa uns criteris en la reducció de jornada per motius de conciliació, referits a la possible exoneració de les guàrdies, serveis i maniobres que tenen per objectiu aconseguir l'equilibri entre conciliació i formació i capacitat del personal militar. Aquestes mesures es van comple-

mentar un any després amb l'**Ordre DEF/1363/2016**, del 28 de juliol, per la que es regulen la jornada i el règim d'horari habitual al lloc de destí dels membres de les Forces Armades.

L'any 2015, després d'un llarg procés i d'anys de crítiques, la **Llei Orgànica 14/2015**, del 14 d'octubre, per la que s'aprova el Codi Penal Militar, finalment va incorporar com a falta disciplinària molt greu i com a delictes l'assetjament sexual i per raó de sexe. Aquesta nova tipologia delictiva, que substituïria l'anterior delictes d'abús d'autoritat amb que es classificaven tots els casos de violència sexual a les Forces Armades, es de tan recent aplicació que encara no ens consta que s'hagi aplicat a cap cas amb sentència ferma.

El 20 de novembre de 2015, el Consell de Ministres va aprovar el **Protocol d'actuació enfront de l'assetjament sexual i per raó de sexe a les Forces Armades**, un document inspirat en l'homònim que és d'aplicació general a l'àmbit de l'administració pública i que s'aplicaria només a personal militar independentment de la condició de la víctima. El Protocol està contemplat com una eina punitiva, ja que no preveu entre els seus objectius la prevenció de l'assetjament sexual, sinó que va dirigit exclusivament a evitar les conseqüències negatives que la víctima de l'assetjament pugui patir i per això contempla la creació de les Unitats de Protecció enfront de l'Assetjament, amb potestat sancionadora. Un detall a tenir molt en compte d'aquesta norma és que no preveu dotar de mitjans personals ni materials la seva implementació, cosa que porta a qüestionar l'interès real del Ministeri de Defensa per lluitar contra la xacra de la violència sexual.

Les Unitats de Protecció enfront de l'assetjament es van regular amb l'**Ordre DEF/482/2016**, del 30 de març de 2016. Segons la definició de la norma, es tracta d'una unitat externa a la cadena orgànica de comandament i integrada a cada comandament o prefectura de personal i a l'òrgan central, pròxim al comandament amb competència sancionadora i amb potestat per a prendre les decisions al més alt nivell en cada un dels respectius exèrcits. Existeix, per tant, una Unitat de Protecció enfront de l'assetjament a la Direcció General de Personal, a la Prefectura de Recursos Humans de l'Estat Major de la Defensa i als Comandaments o Prefectura de Personal dels exèrcits. La Unitat garanteix la protecció enfront a l'assetjament sexual i per raó de sexe, i per això, porta a terme mesures tant de prevenció com de protecció, i de seguiment i control, facilitant el tràmit de les denúncies i potenciant amb això la immediatesa en la resposta, el suport integral a la víctima i la confidencialitat. Amb aquesta finalitat la Unitat de Protecció enfront de l'assetjament comptarà amb representants de les distintes escales, i personal del Cos Jurídic Militar i del Cos Militar de Sanitat (metge i psicòleg) per a proporcionar resposta immediata a les víctimes.

3.2 Valoració de la normativa existent sobre gènere a l'exèrcit espanyol

Com hem pogut comprovar, en els darrers vint anys s'han publicat nombrosos estudis, tots d'organismes vinculats directa o indirectament amb el Ministeri de Defensa, sobre el procés d'incorporació de la dona a les forces armades espanyoles construint un quòrum sense discrepàncies aparents a l'hora de qualificar el procés d'"exemplar". Tots ells coincideixen en destacar la celeritat amb que s'ha produït i en celebrar l'abast dels canvis en el camí cap a la plena igualtat d'homes i dones.

Tanmateix, rapidesa i abast són conceptes relatius que depenen del marc de comparació i que, tot i havent sigut el procés espanyol més ràpid i més ampli que el de la resta d'estats del nostre entorn, també és cert que es poden comptar per milers les dones que han hagut de sobreviure en una institució que no estava adaptada a la seva presència i que encara a dia d'avui no ho està totalment.

En aquest sentit, cal tenir present que van haver de passar 11 anys des de que es va acceptar a la dona a l'exèrcit fins que es va aprovar la seva efectivitat a tots els cossos. I és que no va ser fàcil trencar la barrera del patriarcat que inicialment havia cedit a la idea de comptar amb dones a les estructures militars però que es mostrava més reticent a acceptar-les a les posicions de combat. A més, la infraestructura d'algunes unitats es va resistir tant com va poder a sotmetre's a les adaptacions que haurien de permetre la incorporació de personal femení.

De fet, havien passat 17 anys de l'entrada en vigor del Decret Llei 1/1988, del 22 de febrer, pel que es regula la incorporació de la dona a les Forces Armades, quan es van començar a regular algunes de les necessitats específiques de la dona com l'adaptació d'instal·lacions o la creació de l'Observatori per a la igualtat entre homes i dones. Encara avui dia, un estudi recent de l'Observatori per a la vida militar assenyala que alguns militars denuncien que els uniformes per a les dones no estan adaptats a la morfologia femenina.

Les mesures de conciliació familiar i de protecció de la maternitat hagueren d'esperar encara més; el reconeixement d'aquests drets no va ser efectiu fins a l'entrada en vigor de la Llei 39/2007 de la carrera militar.

Tornant al relativisme que envolta al concepte de rapidesa, resulta complicat justificar-ne la seva aplicació en el procés d'incorporació de la dona a les forces armades espanyoles, un cop analitzat amb una mica de deteniment.

En el mateix sentit de la crítica, cal parar esment a alguns canvis normatius referents als drets reconeguts als militars professionals que han tingut lloc a partir de la incorporació de la dona a files. Les veus properes al Ministeri de Defensa han defensat l'esforç d'adaptació de l'exèrcit per tal de donar resposta a les suposades particularitats de la dona, sobretot pel que fa a la maternitat, la conciliació familiar i l'assetjament sexual. Allunyant-nos una mica del discurs oficial que ha plantejat sense qüestionar l'associació d'aquestes tres problemàtiques a la dona, cal tenir molt present que l'assetjament sexual ja existia a l'exèrcit espanyol molt abans de l'arribada de la primera dona militar, on els agredits eren homes. Per altra banda, la maternitat i la conciliació familiar, en una societat igualitària, no cal recordar que haurien de ser drets reconeguts a tots els ciutadans, dones i homes, perquè és precisament l'exclusió dels homes del gaudi de la seva paternitat un dels factors que afavoreixen la reproducció dels valors patriarcal. Sí que és cert que alguns d'aquests drets s'han reconegut per igual a dones i homes militars, però no tots, i tampoc mai s'ha reconegut que quan l'exèrcit era estrictament masculí existissin aquestes necessitats. Tant és així que abans de la incorporació de la dona no hi havia centres d'educació infantil a les Unitats.

Finalment, no es pot deixar de valorar l'efectivitat de la més gran medalla que s'ha penjat el Ministeri de Defensa en la seva tasca per la igualtat efectiva entre homes i dones a les forces armades: l'Observatori per a la igualtat.

El 2012 la *Secretaría de la Mujer* de l'Associació Unificada de Militars (AUME) expressava clarament en el seu informe sobre les primeres jornades de participació de les dones a l'àmbit policial i militar en els organismes d'igualtat que, "l'Observatori per a la igualtat no funciona. En aquest sentit no obre cap via de treball, cap atenció per a persones que necessitin que es facin efectius els drets en igualtat, recollits a la Llei Orgànica 3/2007 d'Igualtat efectiva entre homes i dones. No té l'efectivitat que del seu nom i la seva funció han de derivar-se."

En realitat, resulta complicat per a nosaltres poder realitzar una anàlisi en profunditat de l'efectivitat i eficiència d'aquest organisme per diversos motius, tots derivats de l'habitual manca de transparència del Ministeri de Defensa: no es publiquen les memòries d'activitat de l'Observatori, no es publiquen estadístiques referents a les demandes d'assessorament del personal militar, no es publica l'activitat dels diferents comitès que suposadament assessoren a altres depar-

taments del Ministeri de Defensa i que vetllen perquè els estudis del ministeri mantinguin un enfocament de gènere, no es publicuen els estudis d'impacte de gènere a l'àmbit laboral castrense que li encarrega la llei, entre d'altres. De fet, la visibilitat de l'Observatori s'ha anat reduint fins al punt que la pàgina web de que disposava dins el lloc del Ministeri de Defensa va desaparèixer a principis de 2016.

A l'actualitat, pel que hem pogut esbrinar, l'activitat publicitada de l'Observatori es redueix a la publicació anual de l'estadística d'efectius de les forces armades desagregada per sexes i a l'entrega anual del premi *Soldado Idoia Rodriguez, mujer en las fuerzas armadas*, la participació en un curs internacional sobre gènere en operacions i, per un futur proper, té prevista la realització del primer curs de formació de personal militar sobre el funcionament de les UPA.

4. VIOLÈNCIA CONTRA LA DONA A L'EXÈRCIT ESPANYOL

La violència sexual no és un fenomen que hagi aparegut a l'exèrcit espanyol arran de la incorporació de la dona a les seves files, ans al contrari, ha existit sempre, amb la diferència que víctimes i agressors eren homes, i amb l'afegit que la casuística restava invisibilitzada per complet. L'arribada de la dona a les forces armades la converteix a ella també en una nova víctima d'aquesta xacra, però una víctima que, sense cap mesura de suport ni protecció, comença a denunciar les agressions evidenciant l'existència d'aquest problema.

Tanmateix, resulta impossible parlar de violència sexual a les forces armades amb un mínim de rigor, atesa la manca de transparència que regna sobre aquesta qüestió al Ministeri de Defensa. Els Tribunals Militars tampoc publiquen les seves sentències, ni existeix cap base de dades pública que registri les denúncies interposades per aquest delictes. Tampoc l'Observatori per a la igualtat entre dones i homes a les forces armades ha publicat cap estudi sobre la incidència de la violència sexual, ni estadístiques que recullin el nombre d'assessoraments que hagin pogut sol·licitar les dones militars. Evidentment, les Unitats de Protecció enfront de l'assetjament, degut a la seva curta trajectòria de tan sols uns mesos, no han emès encara cap informe respecte a les seves intervencions.

En canvi, Exèrcit i Govern han reconegut en nombroses ocasions que són coneixedors d'aquesta greu problemàtica. El 28 d'abril de 2015 el Congrés dels Diputats va instar a l'Observatori de la Vida Militar a la realització d'un estudi específic sobre la situació de les mesures de prevenció, formació i suport a les víctimes de repressió d'assetjament sexual, laboral i professional a les forces armades, exigint una anàlisi de dret comparat i l'elaboració de recomanacions. Un any i mig després aquest estudi encara no ha vist la llum, tot i que des del propi Observatori ens han assegurat que està pendent de ser enviat al Congrés.

Tot plegat fa impossible xifrar les víctimes de violència sexual a les forces armades, però que no es pugui quantificar la incidència del problema no el fa desaparèixer. La violència contra la dona existeix a tots els àmbits de la nostra societat, pel que sembla deduïble que una institució patriarcal, masclista i jeràrquica com l'exèrcit no hauria de ser-ne l'excepció. La jerarquia afavoreix l'abús de poder en qualsevol de les seves expressions, també en forma d'agressions sexuals, així com la seva impunitat degut a la dependència dels subordinats als informes de qualificació que elaboren els seus superiors.

La manca de mesures de prevenció de la violència sexual, la indefensió que causa a les víctimes el fet d'haver de continuar treballant sota les ordres del seu agressor un cop l'hagin denunciat, els estigmes construïts al voltant de la imatge dels valors militars i els rols de gènere a les forces armades són factors que faciliten la invisibilitat de les agressions exercint pressió sobre la persona agredida per a suportar l'abús en silenci.

L'opacitat del Ministeri de Defensa en aquesta qüestió no només amaga les xifres oficials de violència sexual a l'exèrcit, també posa més traves al camí de les dones que la pateixen. Al 2015 l'Observatori de la Vida Militar advertia que s'havien detectat casos en què la víctima de l'agressió o assetjament sexual havia endarrerit la seva denúncia, s'entén que per manca de recursos de suport a les persones agredides, cosa que donava lloc a la persistència de la conducta delictiva. Segons aquest òrgan assessor, "en el període 2004-2015, es van rebre 174 denúncies sobre assetjament i es van obrir 128 diligències prèvies d'aquest tipus de delictes o faltes. D'aquestes 128 diligències prèvies, 110 van ser arxivades, 7 es van remetre a l'Autoritat disciplinària i 11 van ser inhibides a altres òrgans. Dels 46 procediments penals seguits es van produir 22 condemnes (12 per assetjament sexual, 1 per assetjament per raó de sexe o gènere i 9 per assetjament professional)".

A finals del 2012 va arribar als mitjans de comunicació el cas d'una militar que havia guanyat una sentència per abús d'autoritat contra un superior que hauria exercit violència sexual contra ella. No era ni molt menys el primer dels casos que tenien lloc a l'exèrcit espanyol, ni tampoc la primera sentència favorable, però era la primera vegada que un cas similar traspassava els murs de les Forces Armades i arribava a la societat civil. El cas de la capitana Zaida Cantero va servir per donar veu a algunes altres dones militars que mai s'havien atrevit a parlar de les agressions que havien patit. I, sobretot, obria un debat públic sobre la problemàtica de la violència sexual a les Forces Armades.

El Ministeri de Defensa va haver de reaccionar públicament i iniciar-se en la regulació de mesures de prevenció i de suport a les víctimes, tot i que encara avui en dia no es pot dir que cap d'aquestes mesures previstes estigui complint amb les expectatives que es van generar.

La reforma del Codi Penal Militar de 2015 va incloure per primer cop l'assetjament sexual i per raó de gènere com a delicte, ja que fins aquell moment les actuacions que podrien haver estat tipificades com a tals havien de codificar-se com a delictes d'abús d'autoritat, un cul de sac que no diferenciava les agressions amb contingut de gènere de la resta.

La inclusió d'aquest delicte a la justícia militar, però, resta encara molt lluny d'equiparar els drets de les dones militars a les civils. Una simple comparativa de les penes imposades als dos àmbits, civil i militar, mostren una clara panoràmica d'aquesta discriminació. Al codi penal civil el delicte contra la llibertat sexual, utilitzant la violència o intimidació, serà penat amb presó d'1 a 5 anys (art. 178), mentre que si l'agressió consisteix en accés carnal per via vaginal, anal o bucal, o introducció de membres corporals o objectes per alguna de les dues primeres vies, la pena de presó serà de 6 a 12 anys (art. 179). A més, en determinades circumstàncies com l'ús d'armes o l'aprofitament d'una relació de superioritat respecte a la víctima, la pena serà de 5 a 10 anys per a les agressions de l'article 178, i de 12 a 15 anys per a les de l'article 179 (art. 180).

En canvi, el codi penal militar pena els actes d'agressió o abús sexual amb presó de sis mesos a 5 anys (art.47), i els d'assetjament amb penes de sis mesos a 4 anys (art. 48), sempre que concorri abús d'autoritat. Sense aquest agreujant les penes es redueixen a condemnes de sis mesos a tres anys, per actes d'agressió o d'abús sexual (art. 49), i de sis mesos a dos anys per actes d'assetjament (art. 50).

Deixant de banda que el nou codi penal militar ni tan sols contempla la violació com un delicte de major gravetat, resulta com a mínim ressenyable que les penes siguin tan baixes en comparació amb les de la legislació civil. Tanmateix, a finals de 2016 no tenim constància de que s'hagi aplicat cap d'aquestes noves formes delictives a cap cas.

També a finals del 2015 el Consell de Ministres va aprovar el Protocol d'actuació enfront de l'assetjament sexual i per raó de sexe a les Forces Armades, un document que preveu mesures dirigides a evitar les conseqüències negatives que la víctima de l'assetjament pugui patir, sense contemplar mesures preventives dels fets.

Segurament el més rellevant del Protocol és la creació de la Unidad de Protección frente al Acoso, que té potestat sancionadora, porta a terme mesures de prevenció, de protecció, control i seguiment i compta amb metge i psicòleg. Però el cert és que no disposem de cap informació sobre l'activitat que les UPA estan realitzant des de la seva creació al juny de 2016 més enllà del que regula l'ordre ministerial que les va crear, ja que ni el Ministeri de Defensa ni l'Observatori per a la Igualtat han publicat res al respecte, ni responen a les peticions externes d'informació.

Al mes de març de 2016 el grup parlamentari socialista va demanar la compareixença de la subsecretària de Defensa davant de la Comissió de Defensa per tal que informés sobre el grau d'implantació de les mesures, mitjans materials, personal i creació d'unitats previstes en el protocol, però el Govern, en aquell moment en funcions, va declinar la compareixença i a principis de novembre d'aquest mateix any encara no s'ha celebrat.

Coincidint amb la posada en pràctica de les UPA el Ministeri de Defensa ha editat també una *Guia pràctica per a la víctima d'assetjament sexual* dirigida a les víctimes d'assetjament sexual i per raó de gènere per informar-les de com actuar a l'hora de denunciar i dels drets que les acullen, facilitant un formulari de denúncia i telèfons on poder trobar suport.

Paral·lelament, el Ministeri de Defensa ha publicat també el *Manual de bones pràctiques per al comandament*, un document que pretén orientar als rangs superiors a diferenciar les situacions d'assetjament i a fer-los conscients de la seva responsabilitat en la prevenció. Caldrà veure a la llarga quina és la incidència que aquest conjunt de mesures i bones paraules acaba tenint sobre la vida de les dones militars.

Taula 3. Sentències del Tribunal Suprem (Sala Militar) de casos de violència contra la dona

Sentència núm. 73/2016 de 15 junio. JUR 2016\134092: Tinent condemnat a 2 anys, 7 mesos i 15 dies de presó per abús d'autoritat en la modalitat de tracte degradant a una mariner.

Sentència núm. 65/2016 de 31 mayo. RJ 2016\3685: Dos tinentes coronels condemnats a 1 any de presó i a 10 mesos de presó, respectivament, per un delictes d'extralimitació en l'exercici de comandament en la modalitat de comissió d'abús greu prevalent-se de l'ocupació o destí a un subtinent i a una funcionària.

Sentència de 8 abril 2014. RJ 2014\2592: Brigada condemnat a un any i 3 mesos de presó per un delictes d'abús d'autoritat en la modalitat de tracte degradant a una soldat i a 9 mesos de presó per un delictes d'abús d'autoritat en la modalitat de tracte degradant a una altra soldat.

Sentència de 16 julio 2013. RJ 2013\8054: Mariner condemnat a 7 anys de presó per violació d'una caporal.

Sentència de 28 mayo 2013. RJ 2013\5811: Sergent 1º d'artilleria condemnat a 4 mesos de presó per abús d'autoritat a una artillera.

Sentència de 21 enero 2013. RJ 2013\1811: Sergent 1º condemnat a un any de presó i vuit mesos de presó per dos delictes d'abús d'autoritat en la modalitat de tracte degradant a un inferior a dues soldats.

Sentència de 17 diciembre 2012. RJ 2013\689: Tinent coronel condemnat a 2 anys de presó per un delictes d'abús d'autoritat en la modalitat de tracte degradant a un inferior i a deu mesos de presó per un delictes d'abús d'autoritat en la modalitat de maltractament d'obra a una capitana.

Sentència de 13 marzo 2012. RJ 2012\7203: Sotstinent condemnat a 2 anys i 6 mesos de presó per un delictes d'abús d'autoritat en la modalitat de tracte degradant a una soldat.

Sentència de 18 noviembre 2011. RJ 2012\740: Cap 1º condemnat a 4 mesos de presó per abús d'autoritat en la modalitat de tracte denigrant a una cap.

Sentència de 23 setembre 2011. RJ 2011\7291: Brigada condemnat a 7 mesos de presó per abús d'autoritat en la modalitat de tracte denigrant a una soldat.

Sentència de 1 junio 2010. RJ 2010\4308: Cap condemnat a 4 mesos de presó per abús d'autoritat en la modalitat de tracte denigrant a una marinera.

Sentència de 21 octubre 2009. RJ 2009\6267: Coronel d'infanteria condemnat a un any de presó per abús d'autoritat en la modalitat de tracte denigrant a una tinent metge.

Sentència de 9 desembre 2008. RJ 2008\7992: Cap 1º condemnat a un any i 4 mesos de presó per abús d'autoritat en la modalitat de tracte degradant a una soldat.

Sentència de 18 novembre 2008. RJ 2008\7987: Brigada condemnat a dues penes de 6 mesos de presó cada una per abús d'autoritat en la modalitat de tracte degradant a una soldat.

Font: Elaboració pròpia a partir de la base de dades *Aranzadi Westlaw*

5. CONCLUSIONS

La incorporació de la dona a les forces armades s'ha plantejat formalment com a part del procés de modernització de l'exèrcit espanyol. Des del primer moment les fonts oficials que es refereixen a aquest procés han parlat sempre d'"igualtat" a les forces armades, però la realitat és que el fet que l'exèrcit compti a les seves files amb personal femení no implica trencar amb l'estructura patriarcal que la institució ha mantingut històricament.

Des del Ministeri de Defensa s'ha procurat mantenir la versió de la plena igualtat de drets entre homes i dones així com la responsabilitat compartida de la defensa nacional. Tanmateix és un fet que en el moment que el legislatiu espanyol va aprovar la incorporació de la dona a les forces armades, aquestes patien una importantíssima manca d'efectius, conseqüència de la professionalització de l'exèrcit, la fi del servei militar obligatori i les noves polítiques intervencionistes desplegades a partir de l'entrada d'Espanya a la OTAN. Seria complicat, doncs, rebatre que la necessitat de personal no hagués estat un dels principals factors condicionants per l'aprovació de la incorporació de la dona a les forces armades.

D'altra banda, de l'anàlisi que hem presentat en aquest treball sobre el desplegament de la normativa relativa a l'adaptació de les Forces Armades a la presència de la dona, se'n desprèn que el procés no ha sigut ni de bon tros tan ràpid com es defensa des del Ministeri de Defensa. Quan hi ha dones que porten gairebé trenta anys exercint de militars professionals i encara no han vist desplegada la normativa que les ha de protegir de la violència sexual a l'exèrcit, resulta complicat qualificar el procés de "ràpid". Quan la conciliació familiar i laboral no està essent possible per a aquestes dones i continua existint un sostre de vidre que limita les seves aspiracions professionals en comparació amb les possibilitats dels homes, quan l'assetjament sexual és un fet quotidià entre els militars i l'Observatori per a la Igualtat no ha complert amb les funcions per les que es va crear, resulta encara més complicat qualificar el procés d'"exemplar".

Queda encara molta feina per fer des de les institucions públiques per a que la igualtat entre dones i homes a les Forces Armades sigui real i efectiva. L'actual estancament en el reclutament de noves dones que vulguin incorporar-se a files no fa pensar que l'exèrcit s'hagi convertit en una sortida professional ben rebuda per la societat espanyola. Si el patró evoluciona de la mateixa manera els propers anys, des del Ministeri de Defensa s'haurà de replantejar quins són els motius pels que les dones no volen formar part de la institució militar. Com caldria també replantejar els orígens de la violència sexual a l'exèrcit i els mecanismes de que s'ha dotat per combatre-la. Potser es podria arribar a concloure que una institució que es dedica a exercir la violència genera violència entre els seus membres. I, finalment, això podria portar a qüestionar si realment obrir les portes de l'exèrcit a les dones les equiparà en drets als homes o si simplement les converteix en una peça més de l'engrenatge militarista.

BIBLIOGRAFIA

- Agudo, Y. "La participación de las mujeres en las Fuerzas Armadas españolas: de la incorporación a la integración." *Revista Internacional de Trabajo Social y Ciencias Sociales* 7 (2014): 9-27.
- Alli Turrillas, J. "La evolución normativa en la incorporación de la mujer en las FAS"; a *Las mujeres militares en España (1988-2008)* editat per Gómez Escarda, M. i Sepúlveda Muñoz, I. 67-87. Madrid (Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado – UNED, 2009)
- Artigas, E. "Mujeres en los Centros Militares de Formación"; a *Las mujeres militares en España (1988-2008)* editat per Gómez Escarda, M. i Sepúlveda Muñoz, I. 157-172 (Madrid: Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado – UNED, 2009).
- AUME, *Informe de las I Jornadas de participación de las mujeres en el ámbito policial y militar en los organismos de igualdad*, Toledo: Secretaría de la Mujer, 2012.
- Caballud, M.B. "Aportación de la mujer militar en las fuerzas armadas españolas a la defensa y la seguridad". *Arbor*, 190(765) (2014): a099. doi: <http://dx.doi.org/10.3989/arbor.2014.765n1006>.
- Candil, J.A. "¿Deben ir las mujeres a la guerra?"; *Grupo de Estudios Estratégicos – GEES*, 30 de noviembre de 2007, accedit el 20 d'octubre de 2016: <http://www.gees.org/articulos/deben-ir-las-mujeres-a-la-guerra>
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y las Fuerzas Armadas (X) Distribuciones Marginales*. Estudio nº 2998. CIS, Setembre 2013.
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y las Fuerzas Armadas (IX)*. Estudio nº 2912. CIS, Setembre-October 2011.
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y las Fuerzas Armadas (VIII)*. Estudio nº 2825. CIS, Desembre 2009.
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y las Fuerzas Armadas (VII)*. Estudio nº 2680. CIS, Març 2007.
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y las Fuerzas Armadas (VI)*. Estudio nº 2592. CIS, Febrer 2005.
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y el Ejército (V)*. Estudio nº 2447. CIS, Febrer 2002.
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y la profesionalización del Ejército (IV)*. Estudio nº 2379. CIS Gener 2000.
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y la profesionalización del Ejército (III)*. Estudio nº 2317. CIS, Febrer 1999.
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y la profesionalización del Ejército (II)*. Estudio nº 2277. CIS Febrer 1998.
- Centro de Investigaciones Sociológicas. *La Defensa Nacional y la profesionalización del Ejército (I)*. Estudio nº 2234. CIS, Gener 1997.

- Diario de Sesiones. *Comisiones*. Congreso de los Diputados nº 54 (20 d'abril de 2016), accedit el 15 de novembre de 2016: <http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/PopUpCGI?CMD=VERLST&BASE=pu11&DOCS=1-1&QUERY=%28DSCD-11-CO-54.CODI.%29#%28P%C3%A1gina6%29>
- Fernández, F. "La mujer y las Fuerzas Armadas. Un estudio jurídico-constitucional" a *Mujer y Constitución en España*, editat pel Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 295-334. España, 2000.
- Frieyro, B. "La mujer soldado en España," a *Las mujeres militares en España (1988-2008)* editat per Gómez Escarda, M. i Sepúlveda Muñoz, I. 173-198 (Madrid: Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado – UNED, 2009).
- Hombrados, A, Olmeda J.A. i Del Val, C. "La incorporación de las mujeres a las Fuerzas Armadas: el caso español y su percepción pública en perspectiva comparada." *Real Instituto Elcano - Documento de Trabajo nº 7* (2007).
- Ley Orgánica 14/2015, del 14 de octubre, del Código Penal Militar.
- Ley Orgánica 10/1995, del 23 de noviembre, del Código Penal.
- Ministerio de Defensa. "Guía práctica para la víctima de acoso." (2016)
- Ministerio de Defensa. "Manual de buenas prácticas para el mando." (2016)
- Ministerio de Defensa. "Protocolo de actuación frente al acoso sexual y por razón de sexo en las Fuerzas Armadas." (2015)
- Observatorio de la Vida Militar. *Memoria Informe año 2015*. Imprenta Ministerio de Defensa (2016).
- Olmeda, J.A. et al. "La integración de la mujer en las Fuerzas Armadas: efectos organizativos y percepción social." Projecte d'investigació finançat per l'*Instituto de la Mujer en el marco de la Acción Estratégica para el Fomento de la Igualdad de Oportunidades entre mujeres y hombres (Plan Nacional I+D+I), con una duración de tres años (2005-2007)*.
- Palacián, B. "El 12,3 por cien de mujeres." *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Documento Informativo 19/2013 (2013).
- Ruiz-Rico, C. "La igualdad de género en las fuerzas armadas desde una perspectiva constitucional," *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Documento Opinión 121/2013 (2013).
- Segura, L. (2016), "Un altre exèrcit és possible," Conferència organitzada per PSUC el dia 7 de juliol de 2016 a Terrassa.
- Virseda, Mª C. "La mujer en las fuerzas armadas" - Temas profesionales. *Revista General Marina*, (Novembre 2014): 687-696.
- Aranzadi Westlaw. *Base de dades*. (2016) Accedit el 15 de noviembre de 2016: <http://www.aranzadidigital.es>

INFORME Núm. 15

Exportacions espanyoles d'armament 2002-2011. Quan la venda d'armes és una prioritat política

Tica Font, Eduardo Melero i Camino Simarro
Gener de 2013

INFORME Núm. 16

Las otras violencias en América Latina

Pere Ortega i Moara Crivelente
Gener de 2013

INFORME Núm. 17

La indústria militar a Catalunya, un desig insatisfet

Pere Ortega · Juny de 2013

INFORME Núm. 18

Exportacions espanyoles d'armament 2003-2012

Tica Font, Eduardo Melero i Camino Simarro
Juliol de 2013

INFORME Núm. 19

Exportacions espanyoles d'armament 2003-2012

Tica Font, Eduardo Melero i Camino Simarro
Juliol de 2013

INFORME Núm. 20

Evolución de la banca armada en España

Jordi Calvo Rufanges · Octubre de 2013

INFORME Núm. 21

El militarisme al Nord d'Àfrica

Blanca Camps-Febrer i Pere Ortega
Gener de 2014

INFORME Núm. 22

La política militar del gobierno Rajoy

Tomàs Gisbert, Maria de Lluç Bagur i Gemma Amorós · Febrer de 2014

INFORME Núm. 23

Drons militars. La guerra de videojoc amb víctimes reals

Jordi Calvo, Anna Escoda, Carles Blanco i Gabriela Serra
Març de 2014

INFORME Núm. 24

Exportacions espanyoles d'armament 2004-2013. El govern promou exportacions il·lícites d'armament?

Tica Font, Eduardo Melero, Camino Simarro
Juliol de 2014

INFORME Núm. 25

Inèrcia, malbaratament i engany en la despesa militar. Anàlisi del pressupost de Defensa espanyol de l'any 2015

Pere Ortega i Jordi Calvo Rufanges
Desembre de 2014

INFORME Núm. 26

Frau i improvisació en la despesa militar. Anàlisi del pressupost de defensa espanyol de l'any 2016

Pere Ortega i Xavier Bohigas
Octubre de 2015

INFORME Núm. 27

Exportacions espanyoles d'armament 2005-2014. Alimentant conflictes a Orient Mitjà

Tica Font, Eduardo Melero i Camino Simarro
Desembre de 2015

INFORME Núm. 28

Los bancos que invierten en armas. Actualización de la financiación de armamento nuclear, de bombas de racimo y de las principales industrias militares españolas (2011-2016)

Jordi Calvo Rufanges
Junio de 2016

INFORME Núm. 29

Exportacions espanyoles d'armament 2006-2015. Armes espanyoles utilitzades en els conflictes d'Orient Mitjà

Tica Font i Eduardo Melero
Novembre de 2016

INFORME Núm. 30

Gènere i cultura militar

Nora Miralles Crespo
Novembre de 2016

**CENTRE DELÀS
D'ESTUDIS
PER LA PAU**

Grafisme: Esteva&Estévo

Projecte finançat per l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament

**Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament**